

गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणात समाजाचा सहभाग : अध्यापक विद्यालयांची भूमिका**डॉ. पद्मा मोहनराव जाधव**सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
सी.टी.ई., परभणी**सारांश**

शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी माध्यम आहे. शिक्षणाद्वारे आपण समाजाच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी आवश्यक ते मनुष्यबळ विकसित करत असतो. म्हणून समाजासाठी उपयुक्त मनुष्यबळ विकसित करण्यासाठी स्थानिक पातळीवर समाजाने देखील शिक्षण प्रक्रिया दर्जेदार आणि गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी सहाय्य करणे आवश्यक असते. मग ते शिक्षण पूर्वप्राथमिक स्तरापासून उच्च शिक्षणाच्या कोणत्याही स्तराशी निगडित असो. प्रस्तुत संशोधनामध्ये अध्यापक विद्यालयांद्वारे शिक्षक गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी समाज सहभागाचे स्वरूप आणि त्याची फलश्रुती यावर प्रकाश टाकण्याचा अल्पसा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

Key Words: गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षण, अध्यापक विद्यालय, शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाचा सहभाग**प्रास्ताविक**

‘Education is not a process of leveling it is a process of discriminating’. या उक्तीचा अर्थ असा की, शिक्षण म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या बुद्धीमत्तेचे सपाटीकरण नव्हे तर त्यांच्यातील ज्या क्षमता आहेत, जे गुण आहेत ते अधिकाधिक उन्नत पातळीपर्यंत विकसित करणे. जेणेकरून समाजजीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांसाठी आवश्यक आणि उपयुक्त ठरणारे मनुष्यबळ शिक्षणाच्या माध्यमातून विकसित होऊ शकेल. असेच शिक्षण हे समाजाच्या जडणघडणीत मोलाची भूमिका पार पाडू शकते. अशा प्रकारचे मनुष्यबळ शिक्षणाच्या माध्यमातून घडविण्याची जबाबदारी केवळ शैक्षणिक संस्थांची नसून त्यामध्ये शासन, समाज, विविध स्वयंसेवी संस्था इत्यादींची सामायिक भागीदारी आहे. त्यापैकी एक महत्त्वाचा घटक म्हणजे समाज होय. समाजाचा शिक्षणात सर्वच दृष्टीकोनातून सहभाग वाढला तर शिक्षण गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी फारसा वेळ लागणार नाही.

संशोधनाची गरज

जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात दिवसेंदिवस अमुलाग्र बदल होत आहेत. त्यानुसार शिक्षणक्षेत्रात देखील बदल घडवून आणणे अपेक्षित असते. आणि तसे काही बदल आज शिक्षणक्षेत्रात घडून येत आहेत. शिक्षणाचे नियोजन, शिक्षणाचे व्यवस्थापन आणि प्रशासन, शिक्षणाचे अर्थकारण, अध्ययन-अध्यापन, मूल्यमापन, उपक्रमांची अंमलबजावणी इत्यादींमध्ये हे बदल होतांना आपण अनुभवत आहोत. शिक्षणक्षेत्रात होणा-या बदलांची दखल शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांनी घेतली आणि त्यानुसार शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमात आणि अंमलबजावणीत परिवर्तन घडवून आणले तरच अशा शिक्षक प्रशिक्षणातून गुणवत्तापूर्ण, सामाजिक जबाबदारीची जाणीव असलेले आणि सामाजिक उत्तरदायित्वाचे भान असलेले शिक्षक घडतील. यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण दर्जेदार आणि गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी समाजातील विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन, विविध मार्गांनी शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रम प्रभावीपणे राबविण्यासाठी समाजाचा सहभाग घेणे आवश्यक आहे.

9. स्थानिक पातळीवरील मानवी घटकांना स्थानिक परिस्थितीचा परिपूर्ण तथा योग्य अभ्यास असतो. त्यामुळे या परिस्थितीवर योग्य उपाययोजना करण्याची क्षमता त्यांच्यामध्ये अधिक असते.
२. सामाजिक प्रभावाचा परिणाम अपेक्षित कार्य घडवून आणण्यासाठी आवश्यक ठरतो.

३. स्थानिक पातळीवरील विविध स्रोतांचा उपयोग केल्यास त्याचा शैक्षणिक गुणवत्तावाढीसाठी समाजाचा असा सहभाग उपयुक्त ठरतो.
४. शैक्षणिक गुणवत्तावाढीसाठी समाजाचा विविध माध्यमातून उपयोग करून घेतल्यास शिक्षणप्रक्रियेला अधिकाधिक समाजाभिमुख बनविता येते.
५. समाजातील विविध घटकांना शिक्षणप्रक्रियेत सहभागी करून घेतल्यास अशा शिक्षणप्रक्रियेत समाज उपयुक्ततेच्या आधारे अपेक्षिक बदल घडवून आणतो.

संशोधनाचे महत्त्व

Education is the means of human resource development. शिक्षण हे मनुष्यबळ विकासाचे प्रभावी माध्यम आहे. तसेच ते समाज परिवर्तनाचे देखील प्रभावी माध्यम आहे. शिक्षणाद्वारे आपण समाजाच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी आवश्यक ते मनुष्यबळ विकसित करत असतो. म्हणून समाजासाठी उपयुक्त मनुष्यबळ विकसित करण्यासाठी समाजाने देखील शिक्षण प्रक्रिया दर्जेदार होण्याच्या दृष्टीने सहाय्य करणे आवश्यक असते. मग ते शिक्षण शिक्षणप्रक्रियेच्या कोणत्याही स्तराशी निगडित असो अथवा व्यावसायिक शिक्षणाशी निगडित असो. शिक्षणाच्या प्रत्येक टप्प्यावर समाजातील विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन, समाजाचा ज्या ज्या माध्यमातून शक्य आहे त्या त्या माध्यमातून सहभाग घेणे आवश्यक आहे.

समाज सहभाग

Community participation a process by which a community mobilizes its resources, initiates and takes responsibility for its own development activities and share in decision making for implementation of all other improvement of its educational status.

शिक्षण संस्थांमधील प्रवेशित विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण प्रगतीसाठी समाजामध्ये जाणीव जागृती, आपुलकी आणि जबाबदारीची भावना निर्माण करून समाजाचे सहकार्य आणि सक्रीय सहभाग मिळविणे म्हणजे समाज सहभाग होय.

शिक्षणातील समाज सहभागाची उद्दिष्टे

१. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी शासनाच्या, शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांच्या प्रयत्नांबरोबरच समाजाचे सक्रीय सहकार्य आणि सहभाग प्राप्त करणे.
२. स्थानिक पातळीवरील तज्ज्ञ मनुष्यबळ, भौतिक सुविधा, आर्थिक स्रोत इत्यादींचा शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रम अंमलबजावणीसाठी उपयोग करून घेणे.
३. स्थानिक पातळीवरील विविध विकास यंत्रणांमध्ये समन्वय साधून शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांतर्गत विविध उपक्रमांची दर्जेदारपणे अंमलबजावणी करणे.
४. शिक्षक प्रशिक्षणांतर्गत अध्ययन-अध्यापन, अभ्यासपूरक आणि अभ्यासेतर उपक्रमांची नाविण्यपूर्ण पद्धतीने अंमलबजावणी करणे.
५. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांच्या क्षमता क्षेत्रे, बांधिलकी क्षेत्रे इत्यादींचा योग्य विकास करणे.

शिक्षणातील समाज सहभागाचे प्रकार

१. निष्क्रिय सहभाग (Passive Participation - Manipulation) :

निष्क्रिय समाज सहभागामध्ये समाज कोणत्याही शैक्षणिक कार्यामध्ये, उपक्रमामध्ये प्रत्यक्ष सहभागी न होता केवळ दर्शकाच्या भूमिकेतून सहभाग नोंदवित असतो.

२. सक्रीय सहभाग (Active Participation - Consultation) :

या प्रकारच्या समाज सहभागामध्ये समाज विविध उपक्रमांच्या नियोजन आणि अंमलबजावणी यासाठी सल्लामसलत करण्याच्या दृष्टीने सहभागी असतो मात्र संस्थेच्या अंतिम निर्णयप्रक्रियेपासून अलिप्त असतो.

३. सहभाग आणि गुंतवणूक (Community Participation & Involvement) :

या प्रकारच्या समाज सहभागामध्ये समाज शिक्षणप्रक्रियेच्या सर्वच टप्प्यांवर आणि सर्वच दृष्टिकोनातून सहभागी असते. समाज स्वेच्छेने सहभागी असतो आणि समाजाच्या सर्वांगीण प्रगतीच्या आणि शैक्षणिक सबलीकरणाच्या दृष्टीने हा सहभाग अत्यंत उपयुक्त ठरतो.

समाजाचा शिक्षण प्रक्रियेच्या शैक्षणिक प्रशासन, व्यवस्थापन, नियोजन, अंमलबजावणी आणि मूल्यमापन अशा प्रत्येक टप्प्यावर सहभाग हा शैक्षणिक गुणवत्ता आणि समाजाचे सर्वांगीण सबलीकरण यासाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाठी समाजाचा गुंतवणुकीसह सहभाग असेल तर निश्चितच उच्च दर्जाचे शिक्षक प्रशिक्षणाचे ध्येय साध्य होण्यास वेळ लागणार नाही. शिक्षक प्रशिक्षणाकडे गेल्या काही वर्षांपासून होत असेलेले दुर्लक्ष, प्रवेश प्रक्रियेबाबतचा प्रशिक्षणार्थी आणि समाजाचा उदासीन दृष्टिकोन, शासनाचे विनाअनुदानीत शिक्षण संस्थांसंदर्भातील धोरण, शिक्षक भरती प्रक्रियेबाबतचे धोरण या सर्वांचा एकत्रित परिणाम म्हणून आज सर्वच स्तरावरील शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन अत्यंत उदासीन झाल्याचे दिसत आहे. यात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी समाजाच्या विविध स्तरांतून यासाठी प्रयत्न होणे गरजेचे आहे. यादृष्टीने शिक्षक प्रशिक्षणाचा दर्जा उंचावण्यासाठी विविध माध्यमातून समाजाचा सहभाग घेतला तर निश्चितच त्याची फलश्रुती अपेक्षित आणि उच्च दर्जाची असेल यात शंका नाही.

प्रस्तुत संशोधन पत्रिकेच्या माध्यमातून प्राथमिक स्तरावरील शिक्षक प्रशिक्षणात अध्यापक विद्यालयांद्वारे शिक्षक प्रशिक्षणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी समाजाचा विविध माध्यमातून सहभाग घेण्यासाठी केल्या जाणा-या प्रयत्नांचा आढावा घेण्यात आला आहे. या सहभागाचे स्वरूप आधिक परिणामकारक शिक्षक प्रशिक्षणासाठी उपयुक्त ठरावे यादृष्टीने काही उपाययोजना देखील सूचविण्यात आल्या आहेत जेणेकरून समाजाच्या सहभागाद्वारे शिक्षक प्रशिक्षणाचा दर्जा आणि गुणवत्ता वाढविण्यासाठी इतर शिक्षक प्रशिक्षणसंस्थांना प्रेरणा मिळू शकेल.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये

१. अध्यापक विद्यालयांद्वारे शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाच्या सहभागासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा आढावा घेणे.
२. अध्यापक विद्यालयांद्वारे समाजाचा शिक्षणात घेतलेल्या सहभागाचे वर्गीकरण करणे.
३. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी अध्यापक विद्यालयांसाठी समाजाच्या सहभागाची उपयुक्तता तपासणे
४. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी समाजाचा शिक्षणातील सहभाग वाढविण्यासाठी उपाययोजना सूचविणे.

गृहीतके

१. शिक्षण संस्था ही समाजाची छोटी प्रतिकृती असते.
२. शिक्षण प्रक्रियेच्या माध्यमातून समाजासाठी जबाबदार आणि सर्वगुणसंपन्न व्यक्तिमत्त्व विकसित करणे ही शैक्षणिक संस्थांची जबाबदारी असते.
३. गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते.
४. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाच्या दृष्टीने शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांना आवश्यक ते सहाय्य करणे ही समाजाची जबाबदारी आहे.

५. शिक्षक प्रशिक्षणसंस्था आणि समाज यांच्या सहकार्यातून गुणवत्तापूर्ण, दर्जेदार शिक्षक प्रशिक्षणाचे कार्य प्रभावीपणे पार पाडले जाऊ शकेल.

परिकल्पना

१. अध्यापक विद्यालयांना शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करण्यासाठी विविध माध्यमातून समाजाचा सहभाग घेता येतो.
२. अध्यापक विद्यालयांना समाजाच्या सहभागातून गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाचे उद्दिष्ट साध्य करता येते.

चले

१. अध्यापक विद्यालयांद्वारे राबविले जाणारे उपक्रम
२. उपक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी समाजाचा सहभाग

- समाजाचा शिक्षणातील बौद्धिक सहभाग
- समाजाचा शिक्षणातील भौतिक सहभाग
- समाजाचा शिक्षणातील सांस्कृतिक सहभाग
- समाजाचा शिक्षणातील आरोग्यविषयक सहभाग
- समाजाचा शिक्षणातील क्रीडाविषयक सहभाग
- समाजाचा शिक्षणातील आर्थिक सहभाग

३. समाज सहभागातून राबविलेल्या उपक्रमांची उपयुक्तता

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. मराठवाड्यातील विविध अध्यापक विद्यालयांद्वारे समाज सहभागाच्या स्वरूपाचा आढावा घेण्यासाठी सर्वेक्षण पद्धती अधिक उपयुक्त असल्यामुळे प्रस्तुत संशोधन पत्रिकेसाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला.

जनसंख्या

प्रस्तुत संशोधनात मराठवाडा विभागातील अध्यापक विद्यालयातील कार्यरत शिक्षक संवर्गातील मनुष्यबळ ही जनसंख्या आहे.

नमुना

प्रस्तुत संशोधनात मराठवाडा विभागातील निवडक ३० अध्यापक विद्यालयातील ३० शिक्षक प्रशिक्षकांची निवड करण्यात आली.

माहिती संकलनाचे साधन

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने प्रश्नावली या साधनाचा उपयोग केला आहे. माहिती संकलनासाठी शिक्षक प्रशिक्षणासाठी मराठवाड्यातील निवडक अध्यापक विद्यालयातील शिक्षक प्रशिक्षकांकडून प्रश्नावलीद्वारे माहिती संकलित करण्यात आली. शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाच्या सहभागाचे क्षेत्र, उपलब्ध सुविधा, स्रोत, शिक्षक प्रशिक्षणात या सुविधांच्या प्रत्यक्ष वापराचे स्वरूप आणि फलश्रुती इत्यादी माहिती संकलित करण्यासाठी प्रश्नावली हे साधन उपयुक्त ठरले.

प्रश्नावलीचे स्वरूप

अ. क्र.	शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाच्या सहभागाचे क्षेत्र	उपलब्ध सुविधा, स्रोत	शिक्षक प्रशिक्षणात या सुविधांच्या प्रत्यक्ष वापराचे स्वरूप	फलश्रुती
०१	बौद्धिक क्षेत्र			
०२	भौतिक सुविधाविषयक क्षेत्र			
०३	सांस्कृतिक क्षेत्र			
०४	आरोग्यविषयक			
०५	क्रीडाविषयक क्षेत्र			
०६	आर्थिक क्षेत्र			
०७	इतर			

संशोधनाची कार्यपद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने सर्वप्रथम संशोधन विषयाच्या तात्त्विक अधिष्ठानाचे स्वरूप विषद केले. संशोधन विषयाच्या अनुषंगाने माहिती संकलित करण्यासाठी प्रश्नावली हे साधन विकसित केले. प्रश्नावली निर्दोष व्हावी या हेतुने नमुना गटकडून माहिती संकलन करण्यापूर्वी पाच शिक्षक प्रशिक्षकांकडून या साधनाच्या माध्यमातून माहिती संकलित करण्यात आली. प्रश्नावलीद्वारे प्राप्त प्रतिसादांचे विप्लेषण करण्यात आले. या विप्लेषणातून आवश्यक त्या प्रश्नांमध्ये योग्य ते बदल करून सुधारीत प्रश्नावली नमुना गटाला देण्यात आली व त्यांच्याकडून माहिती संकलित केली गेली.

निरीक्षण

१. बौद्धिक क्षेत्र

समाजातील विविध क्षेत्रातील तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन प्रशिक्षणाथ्यांना प्रशिक्षण काळात प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला जातो. याअंतर्गत परिसरातील शैक्षणिक संस्थांना भेटी देणे, तेथील तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन, शिक्षणाधिकारी, शिक्षण विस्तार अधिकारी यांचे शालेय दफ्तरासंबंधीचे मार्गदर्शन, आर्थिक व्यवहारांच्या दृष्टिने जागृतीसाठी बँक अधिका-यांचे मार्गदर्शन, विधी साक्षरतेसाठी वकीलांचे मार्गदर्शन, फॉरेनसिक सायन्स विभागाच्या तज्ज्ञांचे गुन्हे अन्वेषण आणि गुन्हेगारांचा शोध या संदर्भातील मार्गदर्शन, डॉक्टरांचे मार्गदर्शन, मानसोपचार तज्ज्ञांचे युवकांना व्यक्तिमत्त्व निरोगी आणि व्यसनमुक्त ठेवण्यासाठी मार्गदर्शन, क्रीडा क्षेत्रातील नामांकित खेळाडूंचे मार्गदर्शन, संस्थेच्या परिसरात वृक्षलागवडीसाठी कृषितज्ज्ञांचे मार्गदर्शन, स्काउट-गार्ड संदर्भातील मार्गदर्शन, अंधश्रद्धा निर्मूलनविषयक मार्गदर्शन, विविध दिनविषेषांना अनुसरून परिसरात उपलब्ध तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन याप्रमाणे समाजाचा गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी बौद्धिक सहभाग घेतला जातो आणि त्यामुळे प्रशिक्षणाथ्यांमध्ये असे १०० टक्के प्रतिसादकांनी प्रतिपादन केले.

२. भौतिक क्षेत्र

भौतिक क्षेत्रांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये कमतरता असलेल्या भौतिक सुविधांची उणीव भरून काढण्यासाठी परिसरातील भौतिक सुविधांचा उपयोग करून घेणे, परिसरातील धार्मिक स्थळांचा उपक्रमांसाठी उपयोग करणे, परिसरातील खुल्या मैदानांचा संस्थेद्वारे आयोजित केल्या जाणा-या व्यापक प्रमाणातील क्रीडा स्पर्धांसाठी उपयोग करणे, परिसरातील स्थानिक भौतिक स्रोतांचा महाविद्यालयातील विविध उपक्रम राबविण्यासाठी उपयोग करून घेणे, समाजातील दानशूर व्यक्तींद्वारे महाविद्यालयास विविध प्रकारचे साहित्य प्राप्त करणे या विविध हेतुंसाठी समाजाचे भौतिक सहकार्य प्राप्त केले जाते असे ९० टक्के प्रतिसादकांनी प्रतिपादन केले.

३. सांस्कृतिक क्षेत्र

अभ्यासक्रमांतर्गत आणि अभ्यासक्रमेतर विविध सांस्कृतिक उपक्रम राबविण्यासाठी परिसरातील धार्मिक स्थळांचा उपयोग करणे, कार्यक्रमासाठी परिसरातील सर्व सोयींनी युक्त सभागृह, तंत्रज्ञानविषयक सुविधा, परिसरातील वाद्यवृंद, कलाकार, नृत्य दिग्दर्शक, नाट्य दिग्दर्शक यांचे सहाय्य व मार्गदर्शन, परिसरातील महिला मंडळामधील उपक्रमांमध्ये प्रशिक्षणाथ्यांचा सहभाग, सांस्कृतिक उपक्रमांची अंमलबजावणी केवळ संस्थेपुरती मर्यादित न ठेवता परिसरातील सर्व जनतेचा सहभाग घेतला घेण अशा विविध माध्यमातून सांस्कृतिक क्षेत्रांतर्गत समाजाचा सहभाग घेउन उपक्रम दर्जेदारपणे राबविले जातात असे १०० टक्के प्रतिसादकांनी नोंदविले आहे.

४. आरोग्यविषयक क्षेत्र

शिक्षक प्रशिक्षणाथ्यांमध्ये आरोग्यविषयक जाणीव जागृती होण्याच्या दृष्टीने परिसरातील डॉक्टर, सरकारी दवाखाने आणि आरोग्य विभागातील तज्ज्ञांची आरोग्यविषयक उद्बोधनपर, मार्गदर्शक व्याख्याने आयोजित करणे, आरोग्य शिबीरे, हिमोग्लोबीन तपासणी, रक्तगट तपासणी, वजन उंची तपासणी, शासनाच्या विविध योजनांच्या संदर्भातील मार्गदर्शन उदा. पोलिओ डोस मोहीम, बालके आणि गर्भवती आणि स्तनदा मातांसाठी असलेल्या योजनांच्या संदर्भातील मार्गदर्शन शिबीरे आयोजित करणे, रक्तदान शिबीरांचे आयोजन, छात्रसेवाकालांतर्गत गावातील नागरिकांसाठी मोफत मोतिबिंदू तपासणी, नेत्र तपासणी शिबीरांचे आयोजन तसेच ताणतणावमुक्त जीवन जगण्याचे कौशल्य यासंदर्भातील मार्गदर्शन इत्यादी बहुविध स्वरूपाचे आरोग्यविषयक उपक्रम समाज सहभागातून निःशुल्क स्वरूपात राबविले नियमितपणे राबविले जातात. त्यामुळे प्रशिक्षणाथ्यांमध्ये आरोग्यविषयक जाणीव जागृती अत्यंत प्रभावीपणे होण्यास मदत होते आणि भविष्यात राबवावयाच्या आरोग्यविषयक उपक्रमांसंदर्भातील दृष्टिकोन व्यापक स्वरूपात विकसित होण्यास मदत होते असे १०० टक्के प्रतिसादकांनी प्रतिपादन केले.

५. क्रीडा क्षेत्र

परिसरातील मैदानांचा क्रीडाविषयक उपक्रम राबविण्यासाठी उपयोग करणे, संस्थेतील मान्यवर सदस्यांच्या मदतीने क्रिकेट क्षेत्रातील प्रतिष्ठित खेळाडूंमार्फत क्रिकेटसंदर्भातील मार्गदर्शन, क्रीडा क्षेत्रातील तज्ज्ञ मार्गदर्शकांचे मार्गदर्शन आणि विविध राज्यस्तरीय, राष्ट्रीय स्पर्धांसाठी प्रशिक्षणाथ्यांना मार्गदर्शन इत्यादी स्वरूपाचा सहभाग क्रीडाविषयक उपक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी अध्यापक विद्यालयांकडून गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी घेतला जातो असे १०० टक्के प्रतिसादकांनी प्रतिपादित केले.

६. आर्थिक क्षेत्र

परिसरातील दानशूर व्यक्तींकडून रोख रकमेच्या स्वरूपात संस्थेला मदत करणे, संस्थेसाठी आवश्यक भौतिक सुविधांतर्गत साहित्याच्या स्वरूपातील मदत करणे, ग्रंथालयासाठी ग्रंथांच्या स्वरूपात मदत करणे इत्यादी स्वरूपात अध्यापक विद्यालयांना आर्थिक मदत परिसरातील दानशूर व्यक्तींकडून केली जाते असे ९० टक्के प्रतिसादकांनी नमूद केले आहे.

७. इतर

संस्थेतील मुलांना दत्तक घेणे, प्रशिक्षणाथ्यांना शैक्षणिक साहित्याचे वाटप करणे, परिसरातील विविध स्रोतांचा परिचय करून देणे आणि या विविध स्रोतांच्या शैक्षणिक उपयुक्ततेच्या संधी उपलब्ध करून देणे अशा विविध मार्गांनी समाजाचे अध्यापक विद्यालयांना सहकार्य मिळते असे ९० टक्के प्रतिसादकांनी प्रतिपादन केले आहे.

निष्कर्ष

1. शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाच्या गुणवत्तापूर्ण अंमलबजावणीसाठी समाजाकडून सढळ हाताने आणि विविध माध्यमातून सहकार्य मिळते. त्यासाठी अध्यापक विद्यालयांचा समाजाचा सहभाग घेण्याबाबतचा दृष्टिकोन सकारात्मक असला पाहिजे.
2. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी विविध माध्यमातून समाज सहभागाबाबत अध्यापक विद्यालयामध्ये जागरुकता असल्याचे दिसून येते.
3. शिक्षक प्रशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी अध्यापक विद्यालयांद्वारे बौद्धिक क्षेत्र, भौतिक क्षेत्र, आरोग्यविषयक क्षेत्र, सांस्कृतिक क्षेत्र, क्रीडाविषयक क्षेत्र, आर्थिक क्षेत्र आणि इतर अनुषंगिक हेतुंसाठी अध्यापक विद्यालयांद्वारे समाजाचा सहभाग घेतला जातो.
4. अध्यापक विद्यालयांद्वारे बौद्धिक स्वरूपाचे उपक्रम राबविण्यासाठी समाजाचा अत्यंत वैविध्यपूर्ण सहभाग घेतला जातो ज्याचा शिक्षक प्रशिक्षणाथ्यांना यथार्थ ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी उपयोग होतो.
5. समाजातील उपलब्ध विविध भौतिक सुविधांचा उपयोग करुन भौतिक सुविधांची उणीव भरुन काढण्याचा प्रयत्न करुन अभ्यासक्रमाच्या गुणवत्तापूर्ण अंमलबजावणीसाठी अध्यापक विद्यालयांद्वारे केले जाणारे प्रयत्न उल्लेखनीय आहेत.
6. परिसरातील क्रीडाविषयक सुविधा आणि मानवी स्रोतांचा उपयोग अध्यापक विद्यालयांद्वारे अत्यंत योग्य प्रकारे केला जातो. या स्रोतांच्या सदुपयोगामुळे अध्यापक विद्यालयांना अध्यापक विद्यालयातील प्रशिक्षणाथ्यांना विविध स्तरांवर प्राविण्य संपादन करता आले.
7. अध्यापक विद्यालयांना समाजातील विविध सेवाभावी आणि दानशूर व्यक्तींकडून आर्थिक सहाय्य केले जाते. ज्याद्वारे अध्यापक विद्यालयांना येणा-या आर्थिक अडचणी काही प्रमाणात सोडण्यास मदत होते.
8. समाज सहभागाची उपरोक्त क्षेत्रे वगळता अध्यापक विद्यालयांच्या गरजांनुसार समाज विविध माध्यमातून शिक्षणात सहभाग देण्यास तयार असतो. त्यासाठी शिक्षण संस्था जागरुक असणे आवश्यक असते.
9. शिक्षणाच्या कोणत्याही स्तरावर गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी समाजाचा विविध माध्यमातून सहभाग घेतल्यास शिक्षणक्षेत्रातील अनेक समस्या स्थानिक पातळीवरच सोडवल्या जावू शकतात.
10. शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांनी शिक्षण प्रक्रिया दर्जेदार बनविण्याच्या दृष्टीने समाज सहभागातून नाविण्यपूर्ण उपक्रम राबवून इतर सर्व शैक्षणिक संस्थांसमोर एक नवा आदर्श प्रस्थापित करावा.

शिफारशी**अभ्यासक्रम निर्मिती संदर्भातील शिफारशी**

1. शिक्षणात समाजाचा विविध मार्गांनी सहभाग घेण्यासाठी आणि त्याद्वारे शिक्षक प्रशिक्षणात गुणवत्ता आणण्यासाठी समृद्ध अशा योजनेची आवश्यकता असते. त्यादृष्टीने अभ्यासक्रमाचे नियोजन करतांना शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात समाज सहभागाची बौद्धिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, क्रीडाविषयक, आणि इतर अनुषंगिक क्षेत्रे आणि या प्रत्येक क्षेत्रानुसार सहभागाचे निश्चित स्वरूप यांची सुस्पष्ट स्वरूपात योजनाबद्ध आखणी करण्यात यावी.
2. शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात समाज सहभागाशी संबंधित क्षेत्रनिहाय विविध उपक्रम सूचविण्यात यावेत आणि या उपक्रमांच्या अंमलबजावणी संदर्भात परिपूर्ण मार्गदर्शन करण्यात यावे.
3. अभ्यासक्रमात समाविष्ट करण्यात आलेल्या विविध उपक्रमांची अंमलबजावणी योग्य प्रकारे होण्यासाठी मूल्यमापनाच्या पद्धती, तंत्रे आणि साधने याविषयीची सुस्पष्ट अशी योजना सूचित करण्यात यावी.

4. अभ्यासक्रमांतर्गत समाविष्ट शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाचा सहभाग या उपक्रमाच्या काटेकोर अंमलबजावणीवर भर देण्यात यावा.

अध्यापक विद्यालयांसाठी शिफारशी

1. अध्यापक विद्यालयांनी वर्षारंभीच अभ्यासक्रमाची काटेकोर अंमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने वार्षिक शैक्षणिक नियोजन करावे.
2. अध्यापक विद्यालयांनी गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी समाजाचे विविध माध्यमातून सहभाग आणि सहकार्य मिळविण्यासाठी अभ्यासक्रमाच्या अपेक्षा आणि प्रशिक्षण यादृष्टीने गरजांचे विश्लेषण Training Need Analysis करावे.
3. अध्यापक विद्यालयांनी समाजातील विविध सेवाभावी संस्था, व्यक्ती यांच्याशी दुवा साधावा (Establishment of Linkages) आणि याद्वारे शिक्षण आणि समाज यांना जोडण्याचा व समाजाचे शिक्षक प्रशिक्षणासाठी या Linkages उपयोग करावा.
4. प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये सामाजिक बांधिलकीची भावना विकसित करण्यासाठी त्यांना विविध सामाजिक उपक्रमामध्ये सहभागी होण्याची संधी उपलब्ध करून द्यावी, त्यांचा विविध उपक्रमांमध्ये सक्रीय सहभाग वाढवावा आणि प्रशिक्षणार्थ्यांनी देखील समाजासाठी सेवाभावी वृत्तीने कार्य करावे या हेतुने अध्यापक विद्यालये आणि समाज यांच्यातील समन्वय वाढविण्याचा आणि तो टिकवून ठेवावा.
5. अध्यापक विद्यालयांनी संशोधनाद्वारे शिक्षक प्रशिक्षणातील समाजाचा सहभाग वाढविण्यासाठी नवनवीन दृष्टिकोन, पद्धती आणि नवनवीन माध्यमे विकसित करावीत. आणि अशा प्रयोगांना सार्वत्रिक स्वरूप देण्याचा प्रयत्न करावा जेणेकरून इतर शैक्षणिक संस्था देखील असे उपक्रम राबविण्याचा प्रयत्न करू शकतील.

संदर्भग्रंथ सूची

1. पेंडके प्रतिभा, (२०१०), शिक्षणाची तात्त्विक आणि समाजशास्त्रीय भूमिका, नागपूर : विद्या प्रकाशन
2. साळुंके श्रीधर, (संपा.), (२०११), अध्यापक विद्यालयातील प्राचार्य/अध्यापकाचार्य यांच्यासाठी सेवांतर्गत प्रशिक्षण मार्गदर्शिका, पुणे : महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद
3. <https://mahashtratimes.indiatimes.com>
4. www.slideshare.net
5. www.thinkmaharashtra.com